

Roditeljstvo

Parenthood

Mirjana Pernar

Sažetak. Majke i očevi često se osjećaju nesigurno i anksiozno kada je u pitanju odgoj djece. U prošlim vremenima odgovore na pitanja o tome kako treba odgajati djecu često su davale bake i drugi članovi iz te generacije. U današnje su vrijeme roditelji uglavnom usmjereni na specijaliste iz područja psihologije i medicine.

Ljudi često imaju romantiziranu i idealiziranu sliku o majčinstvu koja u majkama proizvodi nepotrebnu anksioznost i distres. U današnje vrijeme od očeva se očekuju puno veća angažiranost u odgoju djece.

Egalitarna etika odnosi se na kulturalno vjerovanje da očevi i majke trebaju biti jednako odgovorni za svoju djecu.

Postoje različiti roditeljski stilovi i strategije kao što su to autoritativni, indiferentni, popustljivi i autoritarni. Svaki od ovih stilova roditeljstva na drugačiji način utječe na razvoj ličnosti djeteta. U odgoju djece dobro je da roditelji uzimaju u obzir djetetovu razvojnu spremnost, da su nagrade puno efikasnije od kazne, da se u razgovoru nikoga ne etiketira ružnim riječima, a pogotovo ne djecu jer je to vrlo destruktivno za njihovu sliku o sebi, da obiteljska pravila budu jasna i konstantna, da komunikacija bude otvorena i da se djeci dopušta da sami biraju sve do razine kada bi ih vlastiti izbor mogao fizički ili psihički ugroziti. Mitovi o roditeljstvu koji mogu reducirati prirodni roditeljski način govora, primjerice, o tome da je odgajanje djece zabavno, da će djeca ispasti dobro ako imaju dobre roditelje, da priroda djeteta i nije toliko važna i sl.

Glavne riječi: egalitarna etika, majčinstvo, mitovi o roditeljstvu, očinstvo, roditeljstvo, roditeljski stilovi

Abstract. Mothers and fathers are often uneasy and anxious about bringing up children. In the past, they looked up to grandmothers and other members of the previous generations for answers to their questions about child upbringing. Nowadays, they are usually ask some psychology or medicine specialists.

People tend to romanticize and idealize motherhood to such an extent that much unnecessary anxiety and distress accompany the parental role for women. Fathers today are expected to be more involved in child rearing. The egalitarian ethic refers to the cultural belief that fathers and mothers should be equally responsible for their children.

There are different parenting styles and strategies such as authoritarian, indifferent, democratic or permissive and all of them differently contribute the development of the child personality. While bringing up the children, one must try to be aware of their developmental readiness, that praises are more effective than punishments, not to put negative labels on anyone, particularly on a child is very destructive because it attacks the self-concept, family rules should be clear and constant, communication should be open and children should be let to decide for themselves as long as the consequences will not be physically or psychologically harmful. Myths that cloud reduces natural parents capacities are: bringing up children is fun, children are sweet and cute, and children will turn out well if they have good parents, children improve marriage, and the nature of the child is not very important and other.

Key words: egalitarian ethic, fatherhood, motherhood, parenthood, parenting myths, parenting style

Zavod za kliničku, zdravstvenu i organizacijsku psihologiju, KBC Rijeka

Primljeno: 1. 2. 2010.

Prihvaćeno: 5. 5. 2010.

Adresa za dopisivanje:

Mirjana Pernar, dipl. psih. prof.

Zavod za kliničku, zdravstvenu i organizacijsku psihologiju, KBC Rijeka, Krešimirova 42, 51 000 Rijeka
e-mail: mirjana.pernar@ri.t-com.hr

<http://hrcak.srce.hr/medicina>

MAJČINSTVO I OČINSTVO

Termin roditeljstvo pojavio se u trenutku kada se razvila ideja o tome da su i majka i otac jednako važni za razvoj i odgoj djeteta, bez obzira na to što su njihove uloge temeljene na dvije gotovo potpuno različite spolno determinirane uloge.

Tradicionalno se majčinstvo vezuje uz brigu i podizanje djeteta u ozračju bezuvjetne ljubavi i to u izvedbi koja ispunjava društvena očekivanja. Tradicionalna društvena očekivanja od uloge oca bila

Stereotipno gledanje na ulogu majke može stvarati jak emocionalni pritisak na majku, te tako ugroziti potencijalno prirodno psihološki zdrav i dovoljno dobar odnos između majke i djeteta.

su (a dijelom su i danas takva) da predstavlja za dijete model postignuća za uspjeh u vanjskom svijetu. Iz takvih su socijalnih očekivanja oblikovane percepcije odgovornosti za dječji napredak i razvoj. Velika odgovornost za dječje brige, strahove, usporen psihološki razvoj, loše ocjene, nisku popularnost među vršnjacima i druge eventualne poteškoće povezana je uz značajke majčinstva i to, kako u svakodnevnom vanjskom svijetu (počevši od prijatelja, škole, pa i stručnjaka u području mentalnog zdravlja), tako i u intrapsihičkom doživljavanju jedne prosječne majke. To su razlozi zbog kojih će majke lako osjetiti neku razinu neadekvatnosti i krivnje¹.

Stereotipno gledanje na ulogu majke može stvarati jak emocionalni pritisak na majku, te tako ugroziti potencijalno prirodno psihološki zdrav i dovoljno dobar odnos između majke i djeteta. Pravilnije razumijevanje uloge koju imaju majke, kojima se tradicionalno daje najveća odgovornost u modeliranu novih generacija, ne bi trebalo ignorirati neupitni utjecaj koji na razvoj djeteta u jednom društvu imaju mediji, škola i crkva, jednako kao što i, u najmanju ruku jednakim intenzitetom, na odgoj utječe i sama sposobnost i potreba djeteta da do neke mjere slijedi vlastite izbore u skladu sa svojim razvojnim, fazno specifičnim dometima². Pored toga, velik je i utjecaj očeva i njihove angažiranosti oko djeteta, kao i socioekonomski status obitelji u kojoj se dijete odgaja.

Pored velikih društvenih očekivanja, poseban pritisak na ulogu majke je i pitanje koje žene same sebi postavljaju, a tiče se potrebe da uz dijete provedu "puno radno vrijeme". Prema rezultatima novijih istraživanja, pogotovo kod nekih tipova obitelji, potrebe djeteta i potrebe majke mogu se zadovoljiti i u nekim drugim aranžmanima, osim onoga koji čini dvadesetčetverosatno majčinstvo. Takvi se pristupi u ideji oko adaptacije i u količini angažmana majke čine pogodnim, posebno zbog činjenice da nisu sve majke jednako kvalificirane za majčinstvo te da zaista postoje forme neadekvatnog majčinstva. Treba na ovom mjestu svakako naglasiti da žene ne vodi slijepi instinkt u načinu na koji će začeti, negovati i odgajati dijete, već je u većini slučajeva ponašanje majke prema djetetu naučeno. Zbog ovoga vrijedi pravilo kao i za sve druge stečene vještine koje kaže da možemo biti više ili manje vješti, pa tako postoje i vješte, manje vješte i nevješte majke. Postavlja se ovdje i logično pitanje o tome zašto neke majke reagiraju osjetljivije na potrebe svoje djece od drugih. U istraživanju Geroga, Kapalna i Maina iz 1985. godine³ dobiveni su podaci o tome da je za odgovor na to pitanje jedan od najvažnijih elemenata majčino sjećanje na vlastito djetinjstvo te sva njezina iskustava tijekom tog perioda. U tom su se istraživanju, ovisno o sjećanju na rana doživljavanja, izdvojile tri skupine majki. Jednu su činile majke koje podržavaju djetetovu samostalnost, a njihova je slika o djetinjstvu bila objektivna i uravnotežena. One su isticala i pozitivna i negativna iskustva iz tog perioda. U drugu skupinu ulazile su tzv. odbacujuće majke koje nisu djetinjstvu pridavale veću važnost i bile su uvjerenе da se ne sjećaju ničega ili gotovo ničega iz tog perioda. Treću su skupinu činile takozvane zaokupljene majke čija su sjećanja na djetinjstvo bila nabijena emocijama, zbrkana i vrlo opširno izražavana. Potvrđeno je u nekim kasnijim istraživanjima da su ove klasifikacije relativno dobri prediktori odnosa koji će majka uspostaviti sa svojim djetetom.

Što se pak očinstva tiče, današnja su se shvaćanja pomaknula s viđenja oca kao nekoga tko donosi novac, čija je aktivnost vezana za izvankućne poslove, a čiji je odnos spram žene i djeteta uglavnom suportivan, prema puno aktivnijoj ulozi u direktnoj brizi i njegovanju djeteta. Prema

rezultatima istraživanja⁴ od današnjih se očeva očekuje da puno više znaju o djeci i njihovim potrebama te da aktivno participiraju u životu svoje djece. Takvo očekivanje uvjetuju najmanje tri razloga. Prvi je razlog u tome što današnje obitelji imaju puno manje djece nego nekadašnje obitelji, pa postoji dovoljno prostora da se izađe u susret individualnim potrebama svakog djeteta posebno. Drugi je važan moment taj što puno više žena danas radi puno rado vrijeme izvan kuće, pa se poslovi i briga oko djece više dijele između majke i oca nego ranije. Treći važan razlog je i taj što društvo od očeva sve više očekuje da se oni na jednak način uključe u odgoj i brigu za dijete kao i majke te da preuzmu jednaku razinu odgovornosti za dijete, tj. sve je više na snazi takozvana egalitarna etika roditeljstva. Jedan od vrlo rječitih pokazatelja egalitarnosti i sve većeg uključivanja očeva u život djeteta je i taj što je općeprihvaćena ideja da očevi trebaju prisustvovati porodu svoje djece, kao i porast broja očeva koji koriste porodiljski dopust. Bez obzira na gore navedeno, važno je imati na umu da postoji i veliko proturječje između socijalnih očekivanja, deklarativnih stavova muškaraca i očeva te njihova stvarnog ponašanja u ulozi oca. Smatra se da su u osnovi muškarci tijekom svog odrastanja manje pripremani za ulogu roditelja nego što su to žene. Oni su u svakodnevnom životu bili manje izlagani očekivanim roditeljskim ulogama kakve se danas očekuju. Imaju manje potpore različitih institucija i u osnovi imaju manje kontakata sa svojom djecom. Osiguravanje primarne brige je izgleda više na strani majke⁵ čak i u obiteljima u kojima oba roditelja rade. Prema nekim istraživanjima dobivaju se podaci da očevi teško usklađuju zahtjeve očinstva sa zahtjevima svoje karijere¹. Mnogi očevi postaju očevi u periodu kada uspostavljaju svoju karijeru te raspoređivanje energije u oba smjera smatraju vrlo zahtjevnim zadatkom kojem nisu dorasli. Tada ih nerijetko ispunjava osjećaj krivnje vezan uz manje zadovoljenje zahtjevima posla i manje zadovoljenje zahtjevima uloge oca.

RODITELJSKI STILOVI

Nerijetko ćemo u izjavama majki i očeva čuti iskrenu izjavu da su bili potpuno nepripremljeni na roditeljske uloge te da nisu imali nikakvog si-

gurnog vodiča koji bi im davao upute o tome kako da odgajaju svoju djecu. Od roditelja se u savjetovaništima i ambulantom često čuje kako trebaju upute ili savjet o literaturi o djeci i odgoju djece. Čini se da za sve može biti olakšanje činjenica da je i danas nejasno uzrokuju li takve knjige kod anksioznih roditelja još veću anksioznost ili ne. U svakodnevnoj se laičkoj komunikaciji, a i ne samo laičkoj, provlače mnogi mitovi o roditeljstvu koji mogu uzrokovati dodatni distress i anksioznost kod roditelja. Psihološka literatura i istraživanja izdvojila su preko deset takvih mitova. Nabrojiti ćemo ih nekoliko i ukratko objasniti.

Jedan od mitova roditeljstva je da je odgoj djece zabavna stvar. U stvarnosti je odgoj djece težak posao, uključuje puno distressa, odgovornosti, zahtjeva vještinu, dugotrajno obvezivanje i predanost. Sljedeći za roditelje zbunjujući mit govori da su djeca "slatka i draga". Zbog ovog mita mladi roditelji često prolaze kroz fazu dubokog razočaranja i deromantizacije očekivanja o roditeljstvu. Vrlo opterećujući mit je i onaj koji govori o tome da će djeca u konačnici biti dobra ako imaju dobre roditelje. No, roditelji ne mogu garantirati sreću i uspjeh djeteta jer su socijalne okolnosti u kojima odgajaju dijete kompleksne i oni ne mogu utjecati na sve aspekte društvenih utjecaja. Mit o tome kako djeca popravljaju brak vrlo se brzo pokazuje netočnim jer dolaskom djece u obitelj ne dolazi do povećanja intimnosti među partnerima. Sva iskustva pokazuju da je netočan mit o tome kako je nevažna priroda djeteta, njegov urođeni temperament i druge urođene značajke, te da svaki roditelj može izaći na kraj s bilo kojim djetetom. Roditelji koji imaju više djece uvijek govore o tome da se svako od njih rodilo s posebnom osobnošću i temperamentom, te postoji slaganje roditelja i stručnjaka u činjenici da su neka djeca rođena s izuzetno teškim temperamentom dok su neka djeca sasvim "laka" i kooperativna. Jasno je na kraju da isto kao što roditelj oblikuje dijete, tako i dijete oblikuje svoje roditelje.

Mitovi koji u današnjim roditeljima mogu izazivati teškoće u doživljavanju sebe kao roditelja govore o tome da su roditelji u prošlim vremenima bili bolji od roditelja u današnje vrijeme, te da ne postoje loša djeca nego samo loši roditelji. U današnje je vrijeme roditelje, posebno majke, lako okri-

viti za sve što s djetetom nije u redu, a pri tome se zaboravljaju utjecaji drugih čimbenika socijalizacije djeteta. Postoji i mit o tome da roditeljstvo podrazumijeva "odraslost" i "zrelost" roditelja, što slučajevi vrlo mladih roditelja ili onih koji su postali roditelji u svojoj adolescenciji ne pokazuju. Odraslost po kriterijima društva ne podrazumijeva da osoba ima i sve karakteristike potrebne za roditeljsku ulogu, kao što su to odgovornosti, nesebičnost, empatija i općenito osobna zrelost. Mit o tome da je sama ljubav dovoljna garancija za dobro roditeljstvo nije točan jer uz ljubav prema djeci treba postojati i znanje, povjerenje, uvažavanje, kooperativnost i samokontrola da bi roditeljska izvedba bila dovoljno dobra¹.

Stoljećima je jedini put učenja majčinstva bilo gledanje vlastitih majki, a njima su pak na taj način njihove majke prenijele umijeće majčinstva. Smatra se da je u ranijim vremenima roditeljstvo bilo jednostavnije jer je postojao generalni konsenzus oko toga što je za djecu dobro, a što nije. Konsenzus današnjice zaustavlja se na ideji o tome da djetetu treba pored zadovoljenja potreba za hranom i fizičkom sigurnosti, zadovoljavati i poticati potrebe za znatijeljnijim istraživanjem pri čemu će roditelj kombinirati vlastitu toplinu i poticanje s nenasilnom kontrolom i disciplinom.

Današnje teorije koje upotrebljavaju znanja iz teorija socijalnog učenja te rezultate istraživanja iz kognitivnog razvoja i socijalnog razvoja⁶⁻⁸ korisno upućuju na nekoliko važnih okosnica roditeljstva, a to su uvažavanje razvojne spremnosti djeteta, prevlast nagrade i gratifikacije nad kaznom i frustracijom, pokazivanje ljubavi i respektiranja, jasna i konzistentna pravila, otvorena komunikacija i davanje razumne razine slobode djetetu u odlučivanju. Posvetimo nekoliko rečenica svakoj od ovih šest korisnih osnova za dobar odgoj. Kada govorimo o uvažavanju razvojne spremnosti djeteta, važno je da roditelji imaju na umu dječje psihološke i fiziološke limite. Ako se pokušava naučiti dijete vještinama koje su prekomplikirane za njegovu dob, to će dovesti do jače razine frustracije, kako kod djeteta tako i kod roditelja. Primjer takve situacije je pokušaj da se dijete nauči potpunoj kontroli sfinktera prije osamnaestog mjeseca života.

Što se pak nagrade i kazne tiče, pokazalo se da kazne i nemaju nekog jakog i čvrstog učinka jer ih

dijete često ne razumije i doživljava ih kao znak odbacivanja. Ako je kazna neminovna, ona mora uslijediti odmah nakon neželjenog djetetova postupka. Djeca uče puno brže ako im se objašnjavaju posljedice njihovih postupaka. Razlog je u tome što takav način ne predstavlja prijetnju afektivnom odnosu između roditelja i djeteta i tako ne umanjuje djetetovo pozitivno samopojmanje. Istraživanja općenito pokazuju da je pokazivanje nasilja u obitelji nešto što će neizostavno dovesti do osjećaja straha, mržnje, gađenja, srdžbe, jada i drugih negativnih osjećaja kod djeteta. Međusobni odnos roditelja i njihov odnos prema djeci najjači su modeli za identificiranje s načinima pokazivanja ljubavi i respektiranja za samu djecu. Važno je pravilo da kod korigiranja dječjeg ponašanja roditelji komentiraju samo određeno ponašanje s kojim se ne slažu, a ne cjelokupnu ličnost djeteta. Davanje negativnih epiteta pogubno je za doživljaj samog sebe i direktan je udar na osobnost. Smatra se jako strogim na negativan način adresirati cijelu ličnost djeteta umjesto specifičnog neadekvatnog ponašanja. Adresiranjem ponašanja s kojima se roditelji ne slažu uvijek na isti i konstantan način zadovoljit će kriterij jasnoće i konzistentnosti pravila. Otvorena komunikacija podrazumijeva obostrano samootvaranje kao i aktivno slušanje sugovornika. Davanje djetetu razumne razine slobode u izboru umijeće je koje zahtijeva dosta angažiranosti roditelja, ali općenito je pravilo da treba podržavati samostalnost dječjeg izbora sve dok posljedice nisu opasne po njegov fizički integritet ili nisu devastirajuće za njegov psihički razvoj.

Razmišljajući o roditeljstvu svi će se složiti da je roditeljski autoritet nužno potreban. Dakako, poimanje autoriteta je višeznačno, kao što to nalazimo i u različitim varijantama i intenzitetima zastupljenosti opisanih okosnica roditeljstva. One se u konačnici mogu sumirati u nekoliko karakterističnih roditeljskih stilova³. Roditelji koji pokazuju puno ljubavi i topline, ali i kontrole, ulaze u kategoriju **autoritativnih roditelja**, a taj je stil neupitno adekvatan za rani djetetov razvoj. To je stil koji na najbolji način postavlja granice koje su u odgoju važne i djeca ih bez sumnje trebaju i traže. Takav će roditeljski stil potencirati razvoj djetetovih osobina poput znatiželje, samouvjerenosti

sti, nezavisnosti i dobrog akademskog uspjeha. Takav roditeljski autoritet je demokratičan, on podrazumijeva i sposobnost i vještinu komunikacije s djetetom, poticanje djeteta, vođenje računa o raspoloženju djeteta, ne inzistiranje na pravu odrasloga, tj. pravu jačega kojem se dijete mora prilagođavati. Kod djece odgajane u ovakvom roditeljskom stilu prevladavat će osjećaji povjerenja, iskrenosti, poštovanja, zrele odgovornosti.

Kod **autoritarnog stila roditeljstva** prevladava nadzor nad pokazivanjem (ili osjećanjem) topline, te je takav stil pogodan za razvoj osobina kao što su agresivnost, ćudljivost, niska razina tolerancije na frustraciju. Kod autoritarnosti zapravo možemo govoriti o postojanju dvaju monologa – monologa djeteta i monologa roditelja koji se međusobno ne susreću. Odnos roditelj – dijete temelji se odnosima nadređenosti i podređenosti te nagrade i kazne. Osjećaji koji kod takve djece dominiraju su strah, nepovjerenje, neiskrenost, lažno poštovanje, a oblikuje ih roditeljski način u kojem ima puno cinizma, grubosti, vrijeđanja.

Postoje i tzv. **popustljivi roditelji** koji su topli prema svojoj djeci i senzitivni na njihove potrebe, ali postavljaju malo zahtjeva, slabiju strukturu u odnosu i manje su predvidivi. I ovaj roditeljski stil može dovesti do toga da su djeca impulzivna, nezrela i bez kontrole.

Najmanje zdrav stil koji neminovno vodi u najmanje zdravo djetinjstvo i razvoj djetetove ličnosti su **ravnodušni roditelji** koji pokazuju malo pažnje i emocionalne podrške svojoj djeci i postavljaju malo ograničenja. Takva djeca razvijaju osobine kao što su neposlušnost, zahtjevnost, neprimjerenost sudjelovanje u igri i drugim socijalnim aktivnostima.

Kada govorimo o brojnim okosnicama roditeljstva, valja pokušati dati odgovor i na to zašto ljudi imaju djecu. Uvid svakog roditelja u vlastite razloge zašto i zato može dati još neku dodatnu važnost koja će pomoći u umjetnosti odgajanja. Roditeljstvo je za većinu ljudi krajnji izvor smisla života, te Gutman 1975. godine⁹ tvrdi da je roditeljstvo životno značajna aktivnost za ljudsku vrstu te da ima kontrolu nad čitavim životnim vijekom. Širokog je spektra Eriksonov termin **generativnosti** koji uvodi opisujući život srednje životne dobi, a odnosi se na rad, proizvodnju i

kreativnost¹⁰, premda je njegovo osnovno značenje rađanje djece i vođenje djece do zrelosti. Eriksonov¹¹ citat može nam pomoći da roditelji bolje uvide osobna zadovoljstva i probleme u roditeljstvu: “Pomodno inzistiranje na dramaturgiranju ovisnosti djece o odraslima često nas čini slijepima za ovisnost starije generacije o mlađoj. Zrela odrasla osoba ima potrebu da bude potrebna, a zrelost treba vođenje kao i bodrenje od onoga što je stvorila i o čemu mora skrbiti”. Smatra se da je potreba da se bude potreban više kultural-

Potreba za odgojem povezana je s drugom potrebom koja se zadovoljava u odnosu roditelj – dijete, a to je potreba za moći. U iskustvima roditelja naći ćemo zadovoljstva koja proizlaze iz toga što su uspjeli kontrolirati svoju djecu i pokazivati moć nad njima ili pak donosili odluke umjesto njih.

no nego biološki određena. Skrbiti o ovisnoj osobi može biti iskustvo koje pruža nagradu. Potreba za odgojem povezana je s drugom potrebom koja se zadovoljava u odnosu roditelj – dijete, a to je potreba za moći. U iskustvima roditelja naći ćemo zadovoljstva koja proizlaze iz toga što su uspjeli kontrolirati svoju djecu i pokazivati moć nad njima ili pak donosili odluke umjesto njih.

U današnje vrijeme postoje brojne varijante roditeljstva koje su u ranijim vremenima bile manje prisutne, analizirane ili nisu niti postojale kao opcija, kao što su to npr. odgođeno roditeljstvo, namjerno ili nenamjerno (ne)imanje djece, posvajanje ili udomljavanje djece, surogatno roditeljstvo, homoseksualni parovi kao roditelji, roditeljstvo bez braka. To su oblici roditeljstva koji zahtijevaju posebno proučavanje u nekom drugom radu.

ZAKLJUČAK

U današnjem se i stručnom i laičkom svijetu nedvojbeno jednaka važnost za razvoj i odgoj djeteta daje i majci i ocu. Roditeljstvo se ne može samo po sebi klasificirati kao isključivo pozitivno ili isključivo negativno iskustvo. Balansiranje pozitivnih i negativnih doživljavanja mijenja se iz dana u dan, tjedna u tjedan i iz godine u godinu. Taj će balans uvelike biti determiniran karakteristikama ličnosti majke i oca, stilom roditeljstva, socioeko-

nomskim statusom obitelji, bračnim statusom i dostupnošću ljudi i institucija koje pružaju emocionalnu i drugu pomoć roditeljima. Bez obzira na to koje segmente svojih ličnosti manje ili više svjesno roditelji zadovoljavaju svojom ulogom roditelja, ipak je važno naglasiti da većina roditelja respektira svoju djecu i shvaća svoju roditeljsku ulogu vrlo odgovorno brinući se o tome koliko su i jesu li dovoljno dobri roditelji. A najčešće to i jesu.

LITERATURA

1. Bird G, Melville K. Families and Intimate relationships. New York: McGraw-Hill.Inc, 1994.
2. Sameroff A. A unified Theory of Development: A Dialectic integration of Nature and Nurture. Child Development 2010;1:6-22.
3. Vasta R, Haith MM, Miller SA. Dječja psihologija. Jastrebarsko: Naklada Slap, 1997.
4. LaRossa R, Gordon BA, Wilson R, Bairan A, Jaret C. The fluctuating image of the 20th century American Father. Journal of Marriage and Family 1991;53:987-97.
5. Winnicott DW. Dijete, obitelj i vanjski svijet. Zagreb: Naprijed, 1980.
6. Hay DF, Pawlby S, Waters CS, Perra O, Sharp D. Mothers' Antenatal Depression and Their Children's Antisocial outcomes. Child Development 2010;1:149-65.
7. Berneir A, Carlson SM, Whipple N. From External Regulation to Self-Regulation: Early Parenting Precursors of Young Children's Executive Functioning. Child Development 2010;1:326-39.
8. Obradović J, Bush NR, Stamperdahl J, Adler NE, Boyce WT. Biological Sensitivity to Context: The interactive effects of Stress Reactivity and Adversity on Socioemotional Behavior and School readiness. Child Development 2010;81:270-89.
9. Schaile KW, Willis SL. Psihologija odrasle dobi i starenja. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2001.
10. Pernar M, Frančišković T. Psihološki razvoj čovjeka. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Medicinski fakultet, 2008.
11. Erikson EH. Childhood and Society. New York: Norton, 1963.